

Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler

Mehmet Şahin (Editör), (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019). 702 syf.

Nurbanu Akcan*

Geliş tarihi: 11/09/2020 **Kabul tarihi:** 13/10/2020

Atf: AKCAN, N., “Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler”, Ortadoğu Etütleri, 12-2 (2020): 487-491

Middle East: Actors, Elements, Systems

Mehmet Şahin (Ed.), (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019). 702 syf.

Nurbanu Akcan

Received: 09/11/2020 **Accepted:** 10/13/2020

Citation AKCAN, N., “Middle East: Actors, Elements, Systems”, Middle Eastern Studies, 12-2 (2020): 487-491

الشرق الأوسط: الفاعلون، العناصر، الأنظمة

Mehmet Şahin (Ed.), (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019). 702 syf.

Nurbanu Akcan

تاريخ الاستلام: 11/09/2020 تاريخ القبول: 13/10/2020

، الاقتباس: أكجان، ن.، "الشرق الأوسط: الفاعلون، العناصر، الأنظمة"، دراسات الشرق الأوسط 12-2 (2020): 487-491

Alanında uzman yirmi dört ismin çalışmalarının yer aldığı ve Prof. Dr. Mehmet Şahin'in editörlüğünü yaptığı bu eserde, Ortadoğu'nun karakteristikleri ışığında bölgedeki devletlerin motivasyonları ve mevcut unsurlar kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Kitap, “Aşiretler, Azınlıklar, Barış, Bölgesel Güçler, Darbeler, Demokrasi, Devlet, Devrim, Doğal Gaz, Ekonomi Politik, Milliyetçilik: Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm, Mülteciler ve Göç, Örgütler: KİK/Arap Birliği/İTT/D-8, Petrol, Savaş, Sivil Toplum, Siyasal Sistemler, Sömürgecilik, Su Sorunu, Terör” olmak üzere yirmi bir başlıktan oluşmaktadır.

Aşiret unsuru Umut Koldaş tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, Ortadoğu halklarının bölge-ulus devlet yapısının oluşumundan önceki örgütlenme biçimi olan aşiretlerin gelişim süreçleri irdelenmiş ve Batı merkezli öncü yaklaşımlar ışığında söz konusu kavram ifade edilmiştir. Aşiretlerin bölge

* YL Öğrencisi, Ufuk Üniversitesi, TR, nurbanu.akcan@orsam.org.tr, ORCID:0000-0002-3916-397X

halkları üzerindeki siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan önemi ve konumu vurgulanmıştır. Ayrıca bu unsurun yalnızca Ortadoğu bölgesine özgü bir toplumsal örgütlenme değil; Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika'da da tarih boyunca farklı düzeylerde bulunduğu vurgulanmıştır. Ortadoğu'da ise özellikle Körfez ülkelerinde aşiret kavramının neredeyse her alanda birincil örgütlenme ögesi olduğu ifade edilerek pek çok bölge ülkelerinden verilen örneklerin yanı sıra demokrasi, sömürgecilik, milliyetçilik gibi kavramlar da aşiretler üzerinden analiz edilmiştir.

Azınlık unsuru Yasin Atlıoğlu tarafından ele alınmıştır. Öncelikle azınlık kavramına değinilen yazıda, Ortadoğu siyasetine hâkim olan üç temel etnik unsurun Araplar, Türkler ve Farslar olduğu; 7. yüzyıldan sonra ise bu etnik unsurların ortak bir medeniyet havzası içinde gelişmesini sağlayan en önemli faktörün İslamiyet olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan, bölgede söz konusu üç etnik unsur dışında kendi dillerini konuşan en önemli etnik azınlıkların ise Kürtler (en kalabalık etnik azınlık), Türkmenler ve Çerkesler olduğu belirtilmiştir. Ardından bölümün yazarı Yasin Atlıoğlu, Hourani'nin azınlık sınıflandırmasından yola çıkarak azınlıkları; etnik azınlıklar (Kürt, Türkmen, Çerkes), Müslüman/Heterodoks Müslüman azınlıklar (Şi'i-İsna Aşeriyye/İsmâ'illî, Nusayrî ve Dürzî), Hristiyan azınlıklar (Kıptî, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Marunî, Süryânî Ortodoks, Nestûrî, Keldânî, Katolik ve Ermeni) ve diğer azınlıklar (Yahûdî ve Yezîdî) olmak üzere dört temel başlık altında incelenmiştir. Bölgedeki etnik ve dini çeşitliliğin toplumsal barışın yanı sıra bu durumun tarihsel ve kültürel bir özellik olduğu gibi etnik ve dini farklılığın bölgesel çatışmaların temel kaynağı olarak ön plana çıkarıldığı dile getirilmiştir.

Barış unsuru Bora Bayraktar tarafından incelenmiştir. Yazar, savaş ve çatışmanın, Ortadoğu'da barışa nazaran daha çok süreklilik arz ettiğini belirtmiştir. Ortadoğu'da savaş ortamının özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş olduğu, İsrail'in kurulması neticesinde ise kronikleştiği ifade edilmektedir. Barış kavramının savaşın olmadığı durumları ifade etmesine karşın artık bu kavramın statik bir siyasi durumun ötesinde anlamlar taşıdığını ifade eden yazar, kavramın realizm, idealizm, liberalizm, postmodernizm, yapısalcılık ve Marksizm üzerinden ne şekilde ele alındığını belirtmiştir. Ortadoğu'da çatışmanın kaynağının temel nedenlerinden birinin küresel güçlerin dünyaya hükmetme çabaları olduğu ifade edilmiştir.

Bölgesel güçler unsuru Buğra Sarı tarafından kaleme alınmıştır. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, stratejik konum, genç ve dinamik nüfusun yanı sıra dinsel, etnik ve yönetsel çeşitlikleri nedeniyle bölgede gerçekleşen olayların küresel bir etki doğurma potansiyelini haiz olduğu ifade edilmiştir. İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin bölgesel güçler olarak sınıflandırılması üzerinden hareket edilerek çalışmada söz konusu devletlerin Ortadoğu'da ne ölçüde bölgesel güç oldukları sorgulanmaktadır. Güç kavramı üzerinde kavramsal bir analiz yapılırken buradan hareketle bir devletin bölgesel güç olup olmadığının belirlenebilmesi için bölgesel ölçekte liderlik iddiasına sahip olma, bölgesel güç olma iddiasını destekleme yeterli maddi ya da soyut kaynaklara sahip olma, bölgesel meseleleri çıkarları doğrultusunda şekillendirmek amacıyla sahip olunan maddi ya da soyut kaynakları hayata geçirme ve bu hususta önemli ölçüde başarılı olma kriterleri üzerinden bahsi geçen ülkelerin bölgesel güç olup olmadıkları tartışılmıştır. Sonuç olarak, bu üç kriter bağlamında İsrail, İran, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak sınıflandırılmayacağı belirtilirken, bölge dışı aktörler olan küresel güçlerin Ortadoğu'nun bölgesel güçleri olarak ön plana çıktığı; bu açıdan da en önemli gücün ise ABD olduğu ifade edilmiştir.

Darbe unsuru aynı zamanda kitabın editörlüğünü yapan Mehmet Şahin ve Birce Beşgül ortaklığında ele alınmıştır. Genel itibarıyla Batılı ülkelerin Ortadoğu'da hakimiyet sağlama çabası dolayısıyla bölgede dış aktör olarak kendisine yer bulabilme ve kullandığı ve/veya yarattığı dinamiklerin analiz edildiği bu bölümde, söz konusu çatışmaların beraberinde kaos, darbeler ve dış müdahalelerin geldiği ifade edilmiştir.

Bu çerçevede konuya ilişkin geliştirilen kuramsal yaklaşımlar incelenmiştir. Ayrıca 1953 İran Darbesi, 3 Temmuz 2013 tarihli Mısır Darbesi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi örnekleri üzerinden yola çıkılarak yaşanan bu hadiselerin devlet, bölge ve sistem seviyelerinde yarattığı etki detaylandırılmıştır.

Bir diğer unsur olan demokrasiyi inceleyen isim Nur Köprülü olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren Arap ülkelerinin modern ulus-devletlerini oluşturma sürecinde ataerkil ve yukarıdan aşağı hiyerarşik bir yapı benimsediklerini ifade eden yazar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin bu süreçlerde benzer sıkıntılarla karşılaştıklarını ve ortak özellikler taşıdıklarını belirtmiştir. Öncelikle bahsi geçen bölgelerdeki demokrasi anlayışına ilişkin yaklaşımları ele almış; Tunus, Mısır, Ürdün gibi farklı örnekler üzerinden demokratik siyasal araçların bu coğrafyada zayıf bir şekilde kurumsallaştığını ifade etmiştir.

Devlet unsuru Murat Tınas tarafından kaleme alınmıştır. “Devlet” kavramının literatür ve Ortadoğu’da bulunduğu karşılık üzerinden yola çıkan yazar, akabinde bölgede modern devlet sisteminin ortaya çıkışı ve kurumsallaşmasını ele almıştır. 20. yüzyılın başlarında Britanya ve Fransa’nın genel hatlarıyla Ortadoğu ülkelerini şekillendirdiği ifade edilirken, bölgedeki devletlerdeki konuya ilişkin Osmanlı mirası da incelenmiştir. Ayrıca gerek manda yönetimleri himayesinde gerek bağımsızlık döneminde bölge devletlerinin yaşadıkları beka problemlerine rağmen varlıklarının koruyabildikleri ve dolayısıyla Ortadoğu siyasi haritasının ciddi bir değişiklik yaşamadan günümüze kadar geldiği vurgulanmıştır.

Devrim unsuru Bayram Sinkaya tarafından ele alınmıştır. Devrimlerin yaşandığı ülkelerin ve toplumların tarihinde toplumsal, ekonomik ve siyasi sonuçlar dolayısıyla köklü değişimler yaşandığı ifade eden yazar, genellikle devrimlerin sonuçlarının devrim öncesi hedeflerden ciddi anlamda farklı olduğunu ileri sürmüştür. Konu, Ortadoğu özelinde incelenmiş ve bölgede yaşanan devrim örnekleri üzerinden pekiştirilmiştir. Bu kapsamda ise devrimler beş devrim dalgası olarak ele alınmıştır. Bunlar; meşrutiyet devrimleri (birinci dalga), sömürgecilik karşıtı milliyetçi devrimler (ikinci dalga), 1952-1969 yıllarındaki Arap Milliyetçisi hareketler (üçüncü dalga), 1979 İran Devrimi (dördüncü dalga) ve son olarak 2011 Arap Baharı (beşinci dalga) olmuştur.

İdris Demir doğal gaz unsurunu incelediği çalışması ile esere katkıda bulunmuştur. Doğal gazın uluslararası politikadaki konumu üzerinden bölgedeki önemini ortaya koymuştur. Bu bağlamda doğal gaz endüstrisinin gelişimi ele alınarak 1995, 2005 ve 2015 tarihlerine ait kanıtlanmış rezerv verileri irdelenmiştir. Ayrıca konuya ilişkin örgütlerden de söz eden yazar, doğal gazın küresel ticaretteki yerini göz önünde bulundurarak bölgesel ihracat potansiyelini değerlendirmiştir.

Ekonomi politik unsuru Harun Öztürkler tarafından kaleme alınmıştır. Bölgede kaynak, yapı ve örgütlenme biçimi noktasında önemli ölçüde ekonomik farklılıklar barındıran ülkeler olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada bölge ülkelerini iki grup olarak ayırtıran yazar, birinci grubu ekonomisi büyük ölçüde petrolün üretim ve satışına bağlı ülkeler, ikinci grubu ise kıt kaynaklara sahip olan ülkeler olarak açıklamıştır. Genel itibarıyla bölge ülkelerinin ekonomik kaynakları ve politik ve ekonomik örgütlenme biçimleri üzerinden konu örneklendirilmiştir.

Bir başka unsur olan milliyetçiliği, Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm özelinde ele alan isim Metin Çelik olmuştur. Ortadoğu’da ilk akla gelen milliyetçiliğinin Arap milliyetçiliği olduğunu ifade eden yazar, bölgede homojen bir Arap kültürü ve milliyetçiliği olmadığını vurgulamıştır. Aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin de kendi içinde Müslüman ve Hristiyan Araplar arasındaki görüş farklılıklarının yanı sıra kültürel açıdan da Kuzey Afrika, Nil Havzası (Mısır), Bereketli Hilal (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) ve Arap Yarımadası (Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri) olarak ayrıştığını ve farklı Arap milliyetçiliklerinin oluştuğunu ifade

etmiştir. Yahudi ve Arap milliyetçiliğini kavramlar üzerinden ele almış ve fikri zeminlerini dikkate almak suretiyle ortaya çıkış, gelişim ve değişim süreçlerini irdelemiştir. Bu kapsamda söz konusu milliyetçilikler için bölgede öne çıkan figürleri de ele almıştır.

Mülteciler ve göç unsurları Suna Gülfer İhlamur-Öner tarafından incelenmiştir. Ortadoğu siyasetinde mültecilerin önemli bir tartışma konusu halinde geldiğini belirten yazar, bölgenin oluşumu ve buradaki ülkelerin sınırlarının çizilmesi sürecinde göç hareketlerinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği verilerinden de yararlanarak Ortadoğu'daki göç olgusunu irdelemiştir. Yazar; Filistinli, Afgan, Irak, Suriye ve Yemenli mülteciler üzerinden konuyu derinleştirerek Ortadoğu'da iltica rejiminin inşasını analiz etmiştir.

Örgütler unsuru Türel Yılmaz Şahin tarafından kaleme alınmış olup, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Arap Birliği ve D-8 üzerinden yola çıkılmıştır. Yazar söz konusu örgütlerin kurumsal yapılarını ve faaliyetlerini özetleyerek bahsi geçen örgütlerin bölgesel ve küresel etkinliklerini ve yaşanan sorunlara ilişkin yaklaşımlarını değerlendirmiştir. Buradan hareketle İslam ülkeleri arasındaki dayanışma ve işbirliği anlayışının beklenen oranda başarıya ulaşmadığını ve meydana gelen bölgesel ve küresel çatışma ve krizlerde yetersiz kaldığı çıkarımı yapılmıştır. Yazar bu sonuca 2017 tarihli Körfez krizini, Filistin meselesini, Arap Baharı sürecini ve Müslüman ülkeler yaşanan sorunları ilgili örgütler açısından irdeleyerek ulaştırmıştır.

Petrol unsuru Hayriye Kahveci tarafından incelenmiştir. Çalışmada petrolün Ortadoğu'daki keşfine ve petrol sektörünün gelişimine ışık tutulmuş; sektöre bağlı olarak yaşanan güç mücadelesi irdelenmiştir. Yazar son olarak petrolün ekonomik, siyasi ve toplumsal etkileri üzerinden konuyu ele almıştır.

Mustafa Serdar, savaş unsurunu ele aldığı çalışması ile esere katkıda bulunmuştur. Ortadoğu'yu güvensizlikten ileri gelemeyen bir "bataklik" olarak nitelendiren yazar, bölgenin özellikle Soğuk Savaş ve 11 Eylül saldırıları sonrası süreçte çatışma ve savaşın merkezi olarak görülmeye başlandığını ifade etmiştir. Çalışmada savaş kavramının açıklanması ile birlikte söz konusu kavramın sınıflandırılması da analiz edilmiştir. Sonuç itibarıyla, savaş olgusunun bölge ülkelerinde gerçekleşmesinin temelinde benzer sebepler olduğu vurgulanmıştır.

Silahlanma unsuru Arda Mevlütoğlu tarafından ele alınmıştır. Küresel ve bölgesel gelişmelere bağlı olarak meydana gelen krizler, çatışmalar ve savaşlar dolayısıyla Ortadoğu bölgesinde güvenlik algısının önemli bir anlam teşkil ettiği ve bu çerçevede savunma ve güvenlik harcamaları önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Yazar söz konusu olumsuzlukların Ortadoğu'da yaşanmasının en önemli sebeplerinin ise güç mücadelesi, çatışmalar ve bölgede yaygın olarak görülen monarşi ve tek adam rejimleri güvenlik mekanizmasına verdiği ağırlık olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle bölgenin ABD, Çin, Rusya gibi savunma sanayisi gelişmiş ülkelerin pazarı haline geldiği vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada çeşitli ülkeler ve yaşanan krizler, çatışmalar ve savaşlar ele alınmak suretiyle ikili ülke ilişkilerine de değinilmiştir.

Bir diğer unsur olan sivil toplum unsuru İsmail Numan Telci ve Mehmet Rakipoğlu ortaklığında incelenmiştir. Çalışmada Soğuk Savaş sonrası küreselleşme ile beraber uluslararası ilişkilerde devletlerin yanı sıra devlet dışı aktörlerin de etkinliğinin arttığı ifade edilirken, sivil toplum kuruluşlarının devletlerin iç ve dış politikalarda baskı unsuru olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu noktada Ortadoğu'daki otoriter ve dini rejimlerdeki sivil toplum anlayışı, ortaya çıkışı, gelişimi ve etkisi irdelenmiş ve örnek olarak Suriye, Mısır, İran ve Suudi Arabistan ele alınmıştır. Buradan hareketle Ortadoğu'da sivil toplumun Batılı ülkelere olduğu gibi net bir zemine oturmadığı ortaya koyulmuştur.

Siyasal sistemler unsuru Birol Akgün ve Gökhan Bozbaş ortaklığında kaleme alınmıştır. Yazarlar tarafından Ortadoğu toplumlarının siyasal sistemlerinin inşası noktasında yaşadıkları ortak tecrübelerin ve kültürün etkili olduğu ve bu noktada en önemli kültürel mirasın İslam olduğu vurgulanmıştır. Bölgenin yönetimin modellerinin irdelendiği çalışmada bölgedeki Arap devletlerinin siyasal sistemleri; imam lider modeli, imam ve lider ittifakı modeli, meşruiyetini dinden almayan yönetim modelleri, bürokratik-askerî oligarşik yönetim modeli ve sömürgeci güçler tarafından kurulan sistemler olmak üzere beş başlık altında analiz edilmiştir.

Sömürgecilik unsuru Ali Balcı tarafından ele alınmıştır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da 20. yüzyılın sonlarında sömürge sisteminin bittiği ifade edilse de esasen şekil değiştirdiğini ifade eden yazar, Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve akabinde Batılı ülkelerin bahse konu olan bölgelerdeki yeni tip sömürü anlayışını ele almıştır.

Vakur Sümer, su sorunu unsurunu incelediği çalışması ile esere katkıda bulunmuştur. Suyun kalkınmanın bir aracı olduğunu belirten yazar, Ortadoğu'nun su sorunları bağlamında akla gelen bölgelerden biri olduğunu ifade etmiştir. Bölgede su kaynaklarının varlığına, yağışlar ve bölgenin içinde bulunduğu kuşaklara ve dolayısıyla tarıma ilişkin verileri paylaşmıştır. Akabinde Fırat-Dicle Nehirleri, Nil Nehri, Ürdün Nehri ve Asi Nehri Havzaları dikkate alınırken, Gazze'deki su sorunu ele alınmıştır.

Son olarak, terör unsuru ise Sertaç Canalp Korkmaz tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada Ortadoğu bölgesinde çözülmesi en elzem problemlerin başında terör sorunu geldiği ifade edilmiş ve bu çerçevede terör, terörist ve radikalleşme olguları irdelenmiştir. Bölgede terörün tarihsel olarak kökeni ve dönüşümü irdelenirken, terörü meydana getiren sebepler bölgede yaşanan sorunlar üzerinden ele alınmıştır. Ortadoğu'da öne çıkan terör örgütleri ise dini motifli (DAEŞ, el-Kaide), etnik-ayrılıkçı (PKK), devlet destekli (Hizbullah) terörizm ve devlet terörizmi olmak üzere dört başlıkta açıklanmıştır. Ayrıca devlet aygıtının başarısızlığının teröre ne ölçüde olanak sağladığı ve terörle mücadele süreci vurgulanmıştır.

Sonuç itibarıyla hem bölgesel hem de küresel boyutta siyasi, ekonomik, tarihî ve sosyal açıdan kritik öneme sahip olan Ortadoğu bölgesi, yukarıda ismi zikredilen yazarlar tarafından belirlenen temel unsurlar üzerinden gerek detaylı gerekse ana hatları ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Etkisinin bu denli önemli olması nedeni ile bölgedeki dengelerin tarihten günümüze meydana gelen olayların ve gelişmelerin ışığında hassas ve dikkatli bir biçimde dizayn edilmesi gerektiğinin vurgulandığı bu eser, Ortadoğu'nun anlaşılması konusunda önemli bir kaynak olarak ortaya konulmuştur. Bölge yalnızca siyasi tarihi üzerinden değil, önemli aktör ve unsurlar göz önünde bulundurularak ele alındığından Ortadoğu üzerine yoğunlaşanlar ve konu ile ilgilenenler için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır.